

Лекція. Структура і функції політичної культури

2.1. Варіанти наукових підходів до структурних компонентів політичної культури

З чого складається політична культура? Оскільки є багато підходів до розуміння сутності політичної культури, то і стосовно її складових існують різні погляди. Почнемо з Г. Алмонда. Як відомо, політичну культуру він розглядав як сукупність орієнтацій на політичну діяльність, політичну сферу загалом. Вчений запропонував таку структуру орієнтацій: • когнітивні орієнтації (знання індивіда про політичну систему, її роль, функції, рішення, дії, можливості і способи впливу на прийняття політичних рішень); • емоційні орієнтації (почуття стосовно політичної системи, її структури, ролі, функції і політичних діячів); • оцінні орієнтації (судження, погляди і уявлення про політичну систему, її роль, функції), що складаються з комбінацій ціннісних стандартів і критеріїв, інформації і емоцій. Поруч з орієнтаціями на політичну систему в цілому, американський політолог також виділяє орієнтації на структури “входу” в політичну систему і “виходу” з неї, а також орієнтації індивіда на своє місце в політичному процесі і можливість політичної участі.

Дослідження структури політичної культури продовжили інші американські політологи, зокрема У. Розенбаумом, який виділяє три типи орієнтацій щодо політичних об’єктів. До першого типу належать орієнтації щодо інститутів державного управління, а саме: • оцінки індивідом державних органів влади, їх норм, символів і осіб, які здійснюють політичні функції, його реакція на них — орієнтація щодо режиму; • оцінки різних вимог до політичної системи і реакції на них — орієнтації щодо “входу”, оцінки рішень, що приймаються політичною владою, і реакції на них — орієнтації щодо “виходу”. До другого типу належать орієнтації щодо “інших” у політичній системі: • політичної ідентифікації — відчуття приналежності індивіда до певної соціальної групи, партії, почуття співучасті і лояльності до них; • політичних вірувань (переконань), що відображають ставлення до інших політичних груп у ракурсі “добре — погане”; • уявлень про основні правила і норми, що повинні регулювати діяльність політичної системи — про “правила гри”. До третього типу належать орієнтації щодо своєї власної діяльності, які включають: • політичну компетентність — оцінка індивідом власних політичних “ресурсів”, що дозволяють йому брати участь у політичному житті і уявлення про вплив політики на людину; • політичну дієвість — уявлення про вплив політичних дій індивіда на політику і про

можливості такого впливу через громадянські акції. Крім орієнтацій, на думку багатьох науковців, до структури політичної культури входять: • політичний досвід, традиції; • політичні стереотипи; • політичні міфи; • моделі політичної поведінки особистості і груп; • моделі функціонування політичних інститутів; • політична ідеологія; • політичні символи; • політична соціалізація.

Розглянемо докладніше такі компоненти політичної культури, як політичні традиції, стереотипи, міфи і символи. Політичні традиції — це “звичаї і правила поведінки у політичному житті, що склалися історично і передаються від покоління до покоління”. Це повага і дотримання певного політичного порядку, форм політичної дії, певна політична практика. Політичні традиції існують у вигляді звичаїв, певних принципів і норм поведінки, ритуалів та обрядів. У цьому сенсі цікавим є підхід Є. С Маркаряна, який розглядає проблему традицій за сучасних динамічних умов життя суспільства. Він вказує, що “...культурна традиція зазвичай протистоїть творчому початку активності людей. Таке протиставлення цілковито є виправданим, якщо ці явища розглядати статично. Однак, якщо підходити до дослідження традиції з погляду розвитку, динаміки, то таке жорстке протиставлення є неправомірним, оскільки будь-яка інновація, якщо вона приймається багатьма людьми, які входять до тієї чи іншої групи, стереотипізується і перетворюється у традицію”. Політичні традиції — це рухливі утворення, що змінюються і самі є провідниками цих змін. Політична традиція синонімічна з таким поняттям, як “історична пам’ять”, в якій концентрується суспільно-політичний досвід того чи іншого народу. Політична традиція може розглядатися в кількох значеннях: • у функціональному значенні як трансляція від покоління до покоління тих або інших зразків мислення і поведінки; • в об’єктивному значенні, що відображує якість зразків мислення і поведінки, а також символи, які підлягають трансляції; • у суб’єктивному значенні — ставлення певного покоління до минулого, його згода на наслідування або протест проти цього. Політична культура — явище динамічне, таке що змінюється з розвитком суспільства. Зміна типів політичної культури в національному просторі може відбуватися як еволюційно, поступово шляхом поетапного витіснення одних систем орієнтацій і моделей поведінки іншими, так і радикально, прискореними темпами в умовах національних потрясінь, заколотів, переворотів, що, між іншим, не сприятиме демократизації суспільства. Виходячи з цього, можна розглядати динаміку культурної традиції як постійний процес подолання одних видів соціально організованих стереотипів і утворення нових. При цьому традиція та інновація є

взаємообумовленими поняттями: інновація — це потенційна база для утворення стереотипів культурних традицій, а традиції є необхідною передумовою творчих процесів, що визначають їх спрямованість.

З цього випливає те, що політична культура формується на основі як традицій, так і під впливом інновацій як іншої форми існування традицій. У політичному житті суспільства політичні традиції мають такі функції: • інтегративну (об'єднують народ, націю, суспільство); • нормативно-регулятивну (політичні традиції — загальноприйняті правила, зразки поведінки); • забезпечення історичної спадкоємності (політичні традиції — посередник між сучасністю і вічністю); • легітимації (за М. Вебером, політичні традиції — одне з джерел авторитету і легітимності влади). Варто усвідомити, що є комплекс політичних традицій, які відповідають певному рівню розвитку суспільства, а є й такі, яких суспільство поступово повинно позбутися, тобто політичні традиції здатні відігравати як творчу, так і деструктивну роль у суспільстві. Гідними для наслідування є ті, що діють на благо того чи іншого народу. Особливо це стосується суспільств, що трансформуються. Загалом для молодих країн, що перебувають у процесі розбудови і зміцнення своєї державності, нове потребує опертя на авторитет давнини. “Націоналізація” історії, розвінчання старих кумирів, піднесення на п'єдестал нових героїв, зміна державних символів — усе це є одним з головних механізмів затвердження “нових старих” політичних традицій. Зміст того, що беруть нові панівні сили з минулого, як правило, залежить від соціально-політичного характеру перетворень, радикальніші зміни залишають менше місця старим ідеям, нормам, інститутам. Менш радикальні — йдуть шляхом їхньої лібералізації й модернізації. Політичні цінності — це найвищі принципи, що забезпечують злагоду в суспільстві чи в окремих соціальних групах щодо основних цілей і проблем; віра у бажаний і кращий (або найкращий) тип політичної системи, у політичну мету і засоби її досягнення та уявлення про них. Цінності в загальному розумінні — це своєрідний об'єкт, що задовольняє потребу суб'єкта — індивіда, групи, верстви населення, етносу. Російський науковець О. Демідов указує, що політика залежить від широкого кола ціннісних детермінант, які мають неполітичне походження (продукуються в таких сферах буття, як мораль, релігія, економіка) і сильно впливають, навіть підпорядковують собі політичне життя. Зокрема, завдяки ним у політичному житті: • формується структура власне політичних цінностей, зміст і співвідношення яких можуть суттєво змінюватися; • здійснюється відбір політичних пріоритетів; • визначається характер політичної аргументації; • формується інструментарій політичних дій; • складається програма політичної діяльності, уявлення про

межі і можливості її впливу на громадське життя. Такими ціннісними домінантами політики науковець називає сакралізацію політичної сфери (формування уявлень про політичну реальність у контексті її розгляду як богоугодної або богосуперечної справи, засобу реалізації вищих настанов або протидія їм); етнічний чинник (фокусується в групі цінностей, найзначнішою серед яких є Батьківщина); прагнення до раю на Землі (природна для політики спрямованість на вдосконалення суспільних відносин); ідею захисту і реалізацію прав людини; екологічну домінанту (впливає на зміст традиційних політичних цінностей у сучасному суспільстві).

Є різні класифікації цінностей. Наприклад, за субстанцією цінності поділяються на матеріальні і духовні; за суб'єктами — на цінності людини, організації, об'єднання, суспільства; за соціальними інституціями — на цінності економічні, політичні, культурні, сімейно-родинні, релігійні тощо. Розрізняють цінності-блага — це такі потреби людини, як матеріальні ресурси, духовні продукти “споживання” та послуги і цінності-регламенти — потреби, що охоплюють моральні, правові та естетичні норми й ідеали, звичаї, традиції. Цінності також поділяють на такі, що санкціонуються і культивуються офіційно, за допомогою широкої мережі спеціальної системи засобів, які є в державі, і такі, що існують на рівні буденної свідомості незалежно від тих, що культивуються офіційно. Часто між такими цінностями існує значна неузгодженість, а інколи і глибокі суперечності. За способами впливу на політичну діяльність політичні цінності можна поділити на: • цінності-мету (добробут, безпека, порядок, розвиток (прогрес), справедливість, легітимність, законність, свобода); • цінності-засоби (влада, суттєвими ознаками якої є: здатність досягати інших цінностей (К. Дейч), можливість реалізації власної волі (М. Вебер) і розподілу соціальних цінностей (Д. Істон), дієздатна законність (В. Соловйов). Політичні цінності знаходять своє втілення в ідеалах, що формують орієнтири політичної діяльності. На основі політичних цінностей суб'єкти політичного процесу вибирають відповідний спосіб поведінки, а громадяни, нації спроможні і до кардинальних дій щодо зміни суспільної ситуації і політичної системи суспільства. Для тоталітарно-авторитарного типу політичної культури політичні цінності вибудовуються за такою схемою: держава — суспільство — колектив — особа; для демократичного типу: особа — колектив — суспільство — держава. У націях-державках, на думку А. Боднара, найвищою цінністю, що об'єднує її членів, є збереження цілісності та незалежності держави. У свою чергу політичні цінності тісно пов'язані з політичними нормами, які виступають як правила досягнення цінностей. Політичні норми — це такий елемент політичної культури, що забезпечує перехід від

цінностей, ідеалів до засобів, практичних чинників її регуляції. Для цього той чи інший фрагмент політичної свідомості повинен стати нормою, правилом поведінки, що сприймається і здатне регулювати відносини в певній політичній спільноті. В нормах свідомість набуває владних функцій, що дозволяє політичній культурі забезпечувати виконання таких важливих завдань, як регуляція суспільних відносин, орієнтація поведінки людей на політичні цінності та ідеали, політична соціалізація, залучення індивідів та соціальних груп до активної політичної діяльності. Норми можуть існувати у трьох сферах соціальної дійсності: в нормативних висловлюваннях тих, хто представляє владу, і тих, хто підпорядковується владі; у соціальних відносинах, що зумовлюють правила функціонування певних політичних норм; у свідомості — як почуття або переживання політичних норм. Норми поділяються на дві групи: • норми, що породжуються політичними інститутами (норми права, норми громадських організацій, політичних партій); • норми, що є продуктом життєдіяльності різних соціальних груп (мораль, політичні звичаї, політичні традиції).

Ще одну класифікацію пропонує М. Ф. Головатий. Він виділяє основні й операціональні політичні норми. Наприклад, у тоталітарному суспільстві принцип керівної ролі однієї з політичних партій є основною політичною нормою, а обов'язкова належність керівних кадрів до лав цієї партії у такому суспільстві (країні) є операціональною нормою. Специфічним видом норм є політичні символи, які сприяють згуртуванню людей, чіткій орієнтації їх поведінки. Система цінностей або окремі цінності можуть поширюватися і пропагуватися за допомогою символів, символіки. Політичний символ — умовний образ важливих політичних ідеалів, ефективний засіб їх пропаганди і затвердження, це знак, що виконує комунікативну функцію між особистістю і владою.

За концепцією Т. Парсонса, культура — це впорядкована система символів. Отже, можна сказати, що політична культура — це організована система символів. Символіка може бути державною, символікою партій, організацій, об'єднань, соціальних груп, національностей, національних меншин тощо. Символи поєднують раціональну суть і раціонально трактоване значення тієї чи іншої соціальної цінності з відповідним емоційним рівнем і гостротою її сприйняття і переживання. Саме таке змістовне навантаження несуть герби держав, емблеми політичних партій, кольори національних прапорів, ордени та інші атрибути політичної діяльності. Для того щоб символ виконував комунікативну функцію, він повинен мати зрозуміле для багатьох людей значення, його зміст має бути, як мінімум, інтуїтивно зрозумілим для певного кола людей. Крім

комунікативної функції, символ має ще й інтегративну функцію — він повинен об'єднувати людей, групи, забезпечувати почуття єдності. Політичний символізм — це невід'ємна частина ідеології, політичної сфери, політичної культури зокрема. Політичні символи створює будь-який політичний режим, сподіваючись викликати певну реакцію у населення або сформувати певного типу політичну культуру. Політична символіка — це сукупність виразних засобів, що надають політичному життю, політичним діям підкреслено очевидного або, навпаки, прихованого сенсу. Є такі види політичної символіки: • наочно-агітаційна символіка (засоби наочної агітації, що стосуються політичної реклами: гасла, плакати мітингувальників, передвиборчі листівки, опудала і прапори, портрети, карикатури тощо); • політично-музична символіка (гімни, революційні, народні пісні); • люди — політичні символи (історичні політичні лідери — Лінкольн, Гітлер, Сталін, Рузвельт тощо); • умовно-графічні символи (зірки, хрести, свастика, людські постаті, зображення птахів, тварин) можуть поєднуватися з іншими типами; • політична мова (мовні звороти, що використовуються в політичній сфері); • політична мода (особливості висловлювання чи поведінки, характерні для прихильників певної політичної ідеології чи окремого політичного діяча часто використовуються в карикатурах, пародіях, сатиричних програмах); • символи місця і часу (звороти, такі, як “сталінська епоха”, “радянські часи” тощо, — як з позитивним, так і з негативним відтінком). Зміна символів у свідомості людини спричиняє появу нових варіацій її суспільної поведінки. Засвоєння особистістю політичної символіки відбувається поступово — від найпростіших іконічних моментів (графічних символів) до більш складної політичної мови. Ця обставина використовується політичними технологіями для “ідеологічної обробки” мас, для зміни акцентів політичної культури окремих осіб, груп населення і всього суспільства.

Будь-який тип політичної культури можна розглядати як символічне поле здійснення політики, як “мову”, за допомогою якої влада спілкується з населенням, як політичний механізм впливу влади на громадян. Зміна типів політичної культури, як системи символів, відбувається під час трансформаційних процесів у політичних системах. Політичний стереотип — це спрощене, схематичне, деформоване і ціннісно-орієнтовне уявлення про політичні об'єкти. В широкому розумінні стереотип — це традиційний канон думки, сприйняття і поведінки, шаблонна манера поведінки, спосіб здійснення дій у певній послідовності, одноманітність, інерція мислення. Характерними ознаками стереотипу є: • персоніфікація подій (причина тих чи інших явищ пов'язується з діяльністю конкретної особи або певної групи); • сильне емоційне забарвлення у сприйнятті та інтерпретації подій (як

правило, різко позитивне чи різко негативне ставлення до когось або до чогось); • ірраціональність (факти, що суперечать стереотипу, не помічаються або відкидаються); • сталість (стереотип довготривалий, не схильний до змін і здатен до самозбереження навіть у радикальній ситуації). Як правило, у політичних стереотипах сумується в спрощеній і деформованій формі досвід будь-якої групи. В буденній свідомості стереотипи можуть замінити знання про політичні об'єкти, значно спрощуючи процес орієнтації, вироблення і прийняття рішень у суперечливому світі. Стереотипи сприяють формуванню політичної ідентичності, розподіляючи соціальний і політичний світ за віссю “ми” — “вони”, “свої” — “чужі”, “друзі” — “вороги”. Формування стереотипів відбувається на суб'єктивному (завдяки обмеженості власного досвіду і “економічності” психіки (суб'єктивна вибірковість), впливу чуток, ефекту новизни) і об'єктивному рівнях під впливом пропаганди і ЗМІ. В структурі стереотипу психологи виділяють три складові компоненти: • знання (когнітивно-інформаційний компонент); • ставлення до інформації (емоційно-чуттєвий компонент) є домінуючим у формуванні стереотипу; • безпосередня поведінкова реакція (мотиваційно-збуджувальний компонент). Також у структурі стереотипу можна виділити стрижень (зовнішність, одяг, його особливості) і “периферію” (ті чи інші риси характеру і поведінки людини або властивості явища, витоки і наслідки для події чи процесу). Розпізнаючи стрижень, людина здатна домислити і додати у своє сприйняття інших характеристик. Будь-яка політична система створює набір стереотипів, слідування яким є необхідним для успішного її функціонування. Стереотипи підтримуються на трьох рівнях: 1) Стереотипи індивідуальної свідомості і поведінки, що підкріплюються системами позитивних і негативних санкцій, які притаманні певному суспільству, наприклад, “законослухняний громадянин” — порядний, лояльний громадянин. 2) Стереотипи групової свідомості і поведінки — традиції того чи іншого етносу, складові “професійної гідності”, статuti політичних партій і рухів, наприклад, ліві, праві, центристи. 3) Стереотипи свідомості і поведінки як члена певного суспільства в цілому, — наприклад, стереотип національної меншовартості українців порівняно з росіянами. Кожне суспільство може мати певний ступінь стереотипізації. Так, наприклад, для тоталітарного суспільства набір стереотипів дуже вузький, наслідування їм є обов'язковим, а тому відхилення від них жорстко карається. Для демократичного суспільства характерна плюралізація стереотипів, завдяки чому людина значною мірою вивільняється від обов'язковості єдиного послуху.

Політичний міф — це статичний образ, що спирається на вірування і дозволяє впорядковувати, інтерпретувати факти і події, які викликають розбрат, і дозволяє структурувати бачення колективного теперішнього і майбутнього. Також політичний міф розглядається науковцями як стійке духовне утворення із штучно створеного уявлення про реальні соціально-політичні феномени і дії, навмисно або ненавмисно прикрашені різними умоглядними висновками, вигадками, фантазією. За своєю суттю міфологізація політичних процесів — це одна з форм ідеології, політичний міф містить у собі перекручений і містифікований образ конкретної політичної і економічної ситуації, характеризується наявністю ілюзій (нездійснених надій, мрій) і утопій (нереальних, нездійснених на практиці планів соціальних перетворень). Міфологія, зокрема політична, виникає тоді, коли група або значна частина суспільства зустрічається з новими, незрозумілими і невідконтрольними явищами, що мають очевидну або приховану загрозу для їх існування. Саме з цієї причини розквіт міфотворчості спостерігається в періоди соціальних катастроф, глибоких суспільних криз, війн, революцій тощо. З психологічного погляду вигадкування міфів пов'язується з неможливістю логічно пояснити зміни, що відбуваються, і захисним поверненням індивіда до раннього життєвого досвіду сприйняття навколишнього світу і взаємодії з ним. Значний інтерес викликає інтерпретація міфу аналітичною психологією К. Юнга, згідно з якою міф є проекцією колективного несвідомого (архетипів) на ті чи інші реальні об'єкти. В певних критичних ситуаціях можлива активізація, оживлення архетипів, і тоді їх перенесення на соціальні і політичні об'єкти перетворюється на джерело колективних міфів. Грунтом існування політичного міфу слугує ситуація соціального і культурного відчуження людини від суспільства, щодо якого індивід почасти такий же безсилий, як і первісна людина перед силами природи. Основними ознаками будь-якого міфу, зокрема і політичного, є: • поліморфність — один і той же набір символів може бути використаний у різних міфах, а одна й та ж тема може мати різну спрямованість і різне емоційне сприйняття; • обмеженість — міф використовує обмежену кількість символів, проте з можливими численними комбінаціями; • відірваність від реальності — міф не співвідноситься з емпіричною дійсністю, його неможливо перевірити емпірично; • фундаментальність віри — міф спирається на припущення, немає потреби перевіряти на істинність; • статичність — міф не співвідноситься з історичним і соціальним часом, він живе в своєму власному часовому вимірі. З усіх можливих сюжетів політичного міфу можна визначити чотири основні теми: • про змову — трактує явища, що негативно сприймаються як

результат прихованих дій сил пітьми. Це можуть бути “вороги народу”, агенти таємних спецслужб, сект; приховані дії представників подібних організацій обов’язково спрямовані на завоювання чи знищення групи, суспільства, держави; оскільки змову готують демонічні сили, то протидіяти їм можна будь-якими засобами.

- про золоте сторіччя — закликає повернутися до “витоків” у світле минуле, де панували любов, рівність, братерство, де все було зрозумілим, або закликає до світлого майбутнього, розглядаючи попередні періоди як передісторію, існування якої є виправданим лише тією мірою, в якій вона підготувала це ідеальне майбутнє.
- про героя-рятівника — наділяє конкретні персонажі харизматичними рисами; герой повинен мати дар провидця, високі моральні якості, надзвичайні таланти;
- про єдність — заснований на протиставленні “друзі” — “вороги”, “свої” — “чужі”, “ми” — “вони”. Вони, тобто вороги — причина усіх наших бід і негараздів, вони прагнуть “наших” цінностей і тому порятунок — у єдності і протистоянні “їм”.

Можна визначити такі основні функції політичного міфу: • інтегративну — міфи здатні згуртовувати людей; • роз’яснювальну — міфи здатні розтлумачити незрозумілі, складні суспільні ситуації; • апологетичну — міфи можуть не лише роз’яснити, але й виправдати існуючий порядок. Особливістю сучасного політичного міфу, на думку німецького філософа Е. Кассірера, стало створення “техніки” і “виробництва” нових міфів. Вони створюються вже не лише на рівні підсвідомого, а й майстрами міфотворчості. Проте міфи, витворені політиками, не такі стійкі, як стереотипи, що народжуються в масах, створюються “колективним несвідомим” (Ф. Ніцше, П. Адорно, А. Адлер, К. Ясперс). Політичний міф підтримується корпоративною спільністю і буде жити доти, доки буде існувати спільність єдиновірців. Виникнувши з особливостей людської свідомості та психіки, зумовлений обставинами суспільного буття, політичний міф постійно еволюціонує, набуває в наш час специфічних ознак: парадоксальне поєднання наукової свідомості і містики, міфологізація політичних цінностей тощо. Модернізуючись, політична міфологія породжує нові міфи: плюралізм як панацея від усіх соціальних хвороб, демократизм як універсальний принцип організації політичного життя. Кожне суспільство, кожен тип політичної культури має певний набір міфів, що підтримуються правлячими колами і впроваджуються в суспільне середовище переважно за допомогою ЗМІ. Так, наприклад, комуністичній системі притаманні такі міфи: про приватну власність як джерело зла, про обов’язковий крах капіталізму і перемогу комунізму, про марксизм як єдино правильне вчення. Політичний міф, як вже зазначалося, поєднується з людською природою,

тому думка про те, що міфів можна позбутися остаточно, є утопічною. Критика політичних міфів, їх розвінчування повсякчас супроводжується утворенням нових міфів, нових зразків міфологічної свідомості. Російські науковці М. Василік, О. Ключев, Н. Теплова визначають такі три компоненти політичної культури: політичний досвід, політична свідомість і політична поведінка. Найбільше уваги вони приділяють політичній свідомості, виокремлюючи ще два компоненти: ідеологічний (політичні знання, політичні цінності, політичні переконання) і емоційно-психологічний (орієнтації і настанови громадян на політичні інститути, нормативну систему, політичні події, окремі політичні ролі, інші політичні об'єкти). Зрозуміло, що кожен елемент політичної культури виконує свою функцію і впливає на інші компоненти. Російські науковці В. Жуков, Б. Краснов визначають у політичній культурі три основні рівні: політичної свідомості, політичної поведінки та інституційного забезпечення. У сфері свідомості політичну культуру характеризують такі показники: • ступінь зацікавленості суб'єкта політикою (великий, середній, малий, цілковита відсутність інтересу); • ступінь розвитку політичної свідомості суб'єкта; • ставлення до існуючої політичної системи в цілому, її окремих інститутів, символів та певних осіб; • ставлення до інших учасників політичного процесу; • готовність брати особисту участь у політичних акціях і пов'язані з цим очікування; • уявлення про “правила політичної гри” (межі можливого і неможливого); • ставлення до закону і норм; • характер політичної і політико-ідеологічної самоідентифікації (“я — лівий”, “я — центрист”, “я — ліберал”); • політична мова. У сфері поведінки для політичної культури характерні такі показники: • форми і ступінь участі у політичному житті суспільства (мітингах, демонстраціях, політичних страйках, пікетах, партійній діяльності); • форми і рівень взаємодії з державними інститутами (конфронтація, співробітництво, неспівпраця); • форми і рівень взаємодії з інститутами громадянського суспільства; • форми і рівень взаємодії з іншими суб'єктами політичного процесу; • тип електоральної поведінки. Інституційний рівень політичної культури передбачає виявлення: • методів управління системою (демократичні, авторитарні, тоталітарні); • методів прийняття і здійснення політичних рішень; • методів взаємодії з іншими політичними системами та інститутами; • методів регулювання соціально-політичних конфліктів; • типу електорального процесу (форм і методів організації виборів); • засобів захисту корпоративних (національних) інтересів.

Також у політичній культурі виділяють такі рівні, як політична культура: особистості, певної соціальної групи, суспільства. Показниками політичної культури особистості, на думку російського науковця А.

Дженусова, є: • рівень загальної освіти, що формує рівень політичної компетентності, оскільки остання є також специфічним проявом загальної культури в політичній сфері; • рівень знань про політику, потреба в отриманні нової інформації; • участь у суспільно-політичній діяльності (пасивна / активна); • досвід і вміння суб'єкта політики прогнозувати політичні події, керувати соціально-політичними процесами, впливати на діяльність державних органів тощо; • цінності та цілі політичної діяльності (абстрактні — конкретні, відкриті — закриті, стабільність — дестабілізація суспільства тощо); • засоби, що застосовуються для досягнення мети (законні — незаконні, мирні — насильницькі); • дотримання моралі, закону, етичних норм. Показниками політичної культури на рівні суспільства науковець вважає: • рівень освіти населення і можливість її здобуття, гуманістична спрямованість політичної соціалізації; • рівень свободи в отриманні та розповсюдженні політичної інформації; • ефективність рішень політичних інститутів, влади стосовно задоволення потреб суспільства; • ідеали та цілі суспільства, різних суспільних груп, влади та їх узгодження; • наявність реальної можливості для всіх громадян брати участь у політичному житті, наявність впливових конкурентних політичних партій; • ступінь захищеності населення від свавілля влади, злочинності; • наявність легальних можливостей населення регулярно контролювати і змінювати владу шляхом виборів; • дотримання етики, моралі суб'єктами політики. На думку польського соціолога А. Боднара, до політичної культури слід віднести: • знання політики, фактів, зацікавленість ними; • оцінка політичних явищ, оціночні судження стосовно того, як повинна здійснюватися влада; • емоційний бік політичних позицій, наприклад, любов до батьківщини, ненависть до ворогів; • визнання в певному суспільстві зразків політичної поведінки, що визначають, яким чином можливо і слід чинити в тих чи інших ситуаціях.

Отже, як бачимо, існує багато підходів до проблеми структуризації політичної культури. Проте слід відзначити, що в політичній культурі можна виділити відносно постійний “субстрат”, що визначає її соціально-політичний зміст і певну ідейно-політичну спрямованість, а також “змінні” компоненти, зміна яких залежить від кон'юнктурної ситуації суспільного життя. Стрижень політичної культури складають її ідеологічні, соціально-політичні, соціально-психологічні компоненти, що визначаються суспільно-історичними, національно-культурними, соціально-економічними та іншими сталими чинниками, умовами. Саме вони характеризуються відносною сталістю, мають тенденцію до відтворення. До цих компонентів належать, як правило, орієнтації і настанови людей щодо існуючої суспільнополітичної

системи, її інститутів і організацій, правил суспільно-політичної поведінки і діяльності, це і морально-етичні цінності, національно-психологічні норми поведінки, традиції, стереотипи тощо. “Змінні” ж компоненти політичної культури — це ті, що піддаються змінам під впливом тимчасових чинників: поглядів і орієнтації певних політичних діячів, окремих груп людей, деяких інститутів політичної системи, політичних настроїв тощо.

2.2. Основні функції політичної культури в сучасному суспільстві

Політична культура виконує в суспільстві певні функції: 1) нормативно-ціннісну, яка полягає в тому, що політична культура визначає індивідам, групам, суспільству загалом певні норми, стандарти політичного мислення і поведінки, реакції на навколишнє політичне середовище; межі, які не можна порушувати політичному суб’єкту; фіксує ієрархію політичних цінностей, визначає пріоритети, наприклад, орієнтація або на державу, або на громаду, або на самого себе, формує розуміння власних можливостей реалізації прав і свобод у певній політичній системі; 2) ідентифікації — реалізується потреба людини у груповій приналежності (відповідності і формуванні певних для себе форм участі в політичному житті при збереженні і відстоюванні інтересів спільноти, до якої належить людина); без сформованої ідентичності — соціальної, національної, особистісної людина нібито “випадає” з системи соціальних координат, починається хаотичний пошук необхідного захисту, який часто переходить в агресію, правопорушення, прагнення “сильної руки” або ностальгію за минулим; 3) пізнавальну — політична культура сприяє засвоєнню знань, необхідних для діяльності в сфері політики, формуванню і висловленню власної думки, раціонально-критичного мислення з проблем політичного життя суспільства; 4) адаптації, що виражає потребу людини, спільноти в пристосуванні до мінливого політичного середовища, умов реалізації своїх прав та обсягу повноважень владних структур; 5) соціалізації, що розкриває процес набуття людиною певних навичок і вмінь, які дозволяють їй реалізовувати громадянські права, політичні функції та захищати власні інтереси, відбувається “включення” людини до політичного середовища; 6) виховну — розкриває здатність політичної культури формувати певний тип “людини політичної”, який є адекватним для даної політичної системи; 7) мобілізаційну — політична культура спрямовує і організовує громадян на вирішення певних політичних і соціальних завдань; 8) інтеграції (дезінтеграції), коли політична культура забезпечує засвоєння громадянами політичних норм і цінностей, які притаманні певній спільноті, тим самим

згуртовуючи, об'єднуючи їх, або навпаки, не забезпечує засвоєння норм і цінностей, останні “розмиваються”, що спричиняє розкол суспільства; 9) відтворювальну — сприяє збереженню і відтворенню даної системи суспільно-політичних відносин з усіма притаманними їй суперечностями і особливостями, тим самим пов'язуючи одне з одним покоління і забезпечуючи історичну безперервність і поступовість політичного процесу; 10) комунікації — здійснюється взаємодія між суб'єктами та інститутами.

Питання для самоконтролю 1. Розкрийте пізнавальні, морально-оціночні і поведінкові елементи політичної культури. 2. Схарактеризуйте політичну культуру як систему орієнтацій, проаналізуйте види орієнтацій. 3. Розкрийте зміст понять: політична традиція, політичний стереотип, політичний символ. 4. Визначте “субстрат” і “змінні компоненти” політичної культури. Відповідь обґрунтуйте. 5. Розкрийте основні функції політичної культури.